

Левченко О.

УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКО-БІЛОРУСЬКО-БОЛГАРСЬКО-ПОЛЬСЬКИЙ СЛОВНИК ПОРІВНЯНЬ

Л. : Вид-во Львів. політехніки, 2011. — 748 с.

Наприкінці минулого року відбулася непересічна для української славистики подія: вийшов з друку українсько-російсько-білорусько-болгарсько-польський словник порівнянь, автором якого є відомий в Україні фразеолог — Олена Левченко. Цей словник є справді непересічним з огляду на свіжий підхід як до його оформлення, так і до принципів укладання: по-перше, вражає дизайн словника (великий формат, якість паперу, кольорові фотографії тощо), що слугує для зручності пошуку користувачем потрібної інформації; по-друге, солідним є обсяг словника, оскільки його статті містять широкую інформацію, дібрану з корпусів, текстів художньої літератури та публіцистики.

Актуальність рецензованого словника визначається на сьогодні передусім незадовільним станом опрацювання лексико- і фразеографічних проблем в Україні, що безпосередньо пов'язано з існуванням численних фразеографічних лакун, зокрема відсутністю тлумачного словника усталених порівнянь (далі — УП) української мови, про що ми вже неодноразово зауважували¹. Так, фразеологія перебуває нині в центрі уваги мовознавців пострадянського простору, а результати частини розвідок у цій галузі «викривляються», на жаль, неякісною або необ'єктивною роботою лексико- і фразеографів. При цьому фразеологізми часто фіксуються словниками без повного опису семантики, стилістичного маркування, зазначення діалектно-територіального поширення тощо. Розв'язання цієї проблеми має неабияку актуальність і для компаративної фразеології, яка є, на наше переконання, показовим етно- і лінгвокультурологічним матеріалом, оскільки вивчення УП сприяє розкриттю релевантних рис менталітету того чи іншого мовного соціуму та його цінностей.

Слід наголосити, що О. Левченко зробила спробу врахувати зазначені вище проблеми при фразеографічній фіксації українських, російських, білоруських, болгарських і польських порівнянь, які вербалізують фрагменти мовних картин світу (130 ознак), значущих для лінгвоспільнот. Спосіб розташування одиниць у словнику — абетково-тематичний, словникова стаття містить порівняння української мови та їхні відповідники росій-

¹ Короткий огляд фразеографічних праць, матеріалом для яких слугували компаративні фразеології деяких європейських мов, дає змогу чітко уявити причини, які спонукали як О. Левченко, так і нас (*Мізін К. І.* Німецько-український фразеологічний словник (усталені порівняння). — Вінниця, 2005. — 304 с.; *Мізін К. І.* Англо-український словник компаративної фразеології. — Кременчук, 2010. — 120 с.) до заповнення лакун у сфері фразеографічного опрацювання УП. Так, у німецькій мові лише останнім часом було укладено тлумачний словник УП (*Walter H.* Wörterbuch deutscher sprichwörtlicher und phraseologischer Vergleiche. — Hamburg, 2008. — Т. 1. — 332 S.). В англійській мові фразеографічне опрацювання УП взагалі незадовільне, бо єдиний російсько-англійський словник Н. Л. Шадріна (*Шадрин Н. Л.* Русско-английский словарь устойчивых сравнений. — СПб., 2003. — 528 с.) має «слабку» позицію: автор подає англійські еквіваленти / аналоги до російських УП, не розкриваючи значення останніх, оскільки цю функцію повинен, на його думку, виконувати контекст, де актуалізується те чи інше УП російської мови. Але контексту часто недостатньо для ідентифікації смислових відтінків. В Україні ж дослідники продовжують послугуватися фразеологічними словниками, в яких лише частково представлені англійські УП (*Баранцев К. Т.* Англо-український фразеологічний словник. — К., 2005. — 1056 с.; *Кунип А. В.* Англо-русский фразеологический словарь. — М., 1984. — 944 с.). Дивує й те, що сучасний тлумачний словник УП з повним семантико-стилістичним описом фіксованих одиниць практично відсутній і в англійському світі. І це попри те, що перша добірка англійських порівнянь датується 1600 роком (*Cowdrey R.* A Treasure or Storehouse of Similes. — London, 1600. — 580 p.). Можливо, це пов'язано з тим, що в англо-американській лінгвістичній традиції простежувалося певне «нехтування» фразеологією як специфічною мовною системою та епістемологічно самостійним мовознавчим напрямом, оскільки «ідіоми» / «ідіоматику» (саме ці терміни функціонують у західноєвропейській лінгвістичній традиції, див., напр.: *Fernando Ch.* Idioms and Idiomaticity. — Oxford, 1996. — 265 p.; *Makkai A.* Idiom Structure in English. — The Hague, 1972. — 381 p.; *Moon R.* Fixed Expressions and Idioms in English. — Oxford, 1998. — 338 p.) визначали і досі визначають як «conventional expressions» (конвенціональні вислови) або «formulaic language» (формалізована мова) (див., напр.: *Pawley A.* Developments in the Study of Formulaic Language since 1970 : A Personal View // *Phraseology and Culture in English.* — Berlin ; New York, 2007. — P. 3). Лише тепер фразеологія почала завойовувати чільне місце в лексикографічній теорії та практиці (*Cowie A. P.* Introduction // *Phraseology : Theory, Analysis and Application.* — Oxford, 1998. — P. 1–2). Протягом трьохсот років проблема фіксації порівнянь виникала насамперед у зв'язку з дослідженнями, присвяченими англійському фольклору. 1909 року англійський філолог В. МакМорді склав список із 200 ідіом компаративного типу зі стрижневим компонентом-прикметником (*McMordie W.* Revised by R. C. Goffin.

ською, білоруською, болгарською і польською мовами, функціонально-стилістичні характеристики, тлумачення значень; наведено дані словників і / або приклади, вилучені з інших джерел (цитати з художнього, публіцистичного, розмовного писемного мовлення), тобто вміщено одиниці, які за своїм по-

English Idioms and How to Use Them.— Oxford, 1975.— P. 87–89), а 1917 р. світ побачив словник Ф. Вільстаха (*Wilstach F. J. A Dictionary of Similes.*— Toronto, 1917.— 526 p.), де автор зробив найповнішу на той час добірку художніх і традиційних порівнянь англійської мови. Показово, що минуле століття виявилось плідним на лексико- та фразеологічні праці, повністю або частково присвячені фіксації (усталених) порівнянь: з'явилися дослідження, де порівняння вибрані з творів художньої літератури (див., напр.: *Smith E. H. Similes and Comparisons of Shakespeare* (from the Text of the Chiswick Edition of 1826).— Philadelphia, 1882.— 25 p.; *Svartengren T. H. Intensifying Similes in English: Inaugural Dissertation for the Degree of Doktor of Philosophy.*— Lund, 1918.— 512 p.), короткі списки порівнянь можна зустріти в деяких двомовних словниках (див., напр.: *Evans H. M., Thomas W. O. The New Welsh Dictionary.*— Llandebie, 1953.— 226 p.), цим одиницям присвячено ареальні (див., напр.: *Taylor A. Proverbial Comparisons and Similes from California.*— Berkeley; Los Angeles, 1954.— 160 p.) та загальномовні словники (див., напр.: *Sommer E., Sommer M. Similes Dictionary.*— Detroit; Michigan, 1988.— 324 p.; *Wilkinson P. R. Thesaurus of Traditional English Metaphors.*— London; New York, 2002.— 2009 p.). Однак у згаданих вище добірках порівнянь не зовсім чітко простежуються критерії диференціації оказіональних і традиційних порівнянь, не повністю розкривається семантика цих одиниць (не охоплені смислові потенції), не завжди вказується їх ареальне поширення та недосконалім є стилістичне маркування. До всього цього слід додати й те, що всі ці словники стали частково доступними для українського дослідника лише сьогодні (платні сайти університетських бібліотек Європи та США). Що ж стосується української та російської мов, то, на жаль, досить глибоке фразеологічне опрацювання УП існує тільки в російській мові (*Горбачевич К. С. Словарь сравнений и сравнительных оборотов в русском языке.*— М., 2004.— 285 с.; *Лебедева Л. А. Устойчивые сравнения русского языка: Краткий тематический словарь.*— Краснодар, 2003.— 300 с.; *Мокиенко В. М. Словарь сравнений русского языка.*— СПб., 2003.— 604 с.; *Мокиенко В. М., Никитина Т. Ю. Большой словарь народных сравнений.*— СПб., 2008.— 784 с.; *Огольцев В. М. Словарь устойчивых сравнений русского языка (синонимомантонимический).*— М., 2001.— 800 с.). Натомість в українській мові фразеологічна фіксація УП є незадовільною, оскільки поодинокі збірники народних порівнянь не враховують наукових засад фразеології: І. С. Гурич і М. М. Пазяк здійснили лише вибірку порівнянь із творів художньої літератури (*Гурич І. Образне слово. Постійні народні порівняння.*— К., 1974.— 238 с.; *Пазяк М. М. Українські прислів'я, приказки та порівняння з літературних пам'яток.*— К., 2001.— 391 с.), а О. С. Юрченко та А. О. Івченко не розкрили повністю семантики УП, пропонуючи читачеві одноманітність опису їхніх значень і часто некоректні територіальні маркування (*Юрченко О. С., Івченко А. О. Словник стійких народних порівнянь.*— Х., 1993.— 176 с.).

ходженням і функціонуванням належать до різних часових прошарків; залучено діалектний, субстандартний та індивідуально-авторський матеріал, запропоновано історико-культурні, етимологічні й лінгвокультурологічні коментарі. У передмові розкрито сучасні напрями та методи дослідження фразеологічних систем.

На окрему увагу заслуговує побудова словникової статті. Так, словник побудовано за абеткою атрибутів порівнянь. Після заголовного слова, яке об'єднує порівняння за темою (напр.: «багатий»), наведено порівняння-відповідники російської, білоруської, болгарської та польської мов також за абетковим принципом. Відповідники добиралися з огляду на належність до певного концепту чи субконцепту, тобто вони не завжди є тотожностями, як-от ²:

укр. БАГАТИЙ ЯК БАТЮШКА; БАГАТИЙ ЯК ТУРЕЦЬКИЙ ШАХ — рос. БОГАТЫЙ (БОГАТ) КАК НАБОБ; БОГАТ КАК НАБОБ ИНДИЙСКИЙ; БОГАТ КАК ЦАРЬ МОРСКОЙ; БОГАТЫЙ КАК ШЕЙХ ИЛИ ПАДИШАХ — бол. БОГАТ КАТО ПЕТРОЛЕН ШЕЙХ — п. BOGATY JAK MIDAS; BOGATY JAK NABAV <INDYJSKI>; BOGATY JAK SZACH PERSKI; BOGATY JAK SUŁTAN TURECKI. <...>

укр. БАГАТИЙ ЯК БІЛЛІ ГЕЙТС — рос. БОГАТ КАК БИЛЛІ ГЕЙТС; БОГАТЫЙ КАК МИНИСТР ГОСКОМИМУЩЕСТВА; БОГАТЫЙ КАК ХЛОПОНИН; БОГАТЫЙ КАК ХОДОРКОВСКИЙ; БОГАТЫЙ КАК ЯПОНЦЫ — біл. БАГАТЫ ЯК БЕРАЗОЎСКИ — бол. БОГАТ КАТО БИЛ ГЕЙТС — п. BOGATY JAK BILL GATES; BOGATY JAK HYLZEN; UCZONY JAK PLATER; BOGATY JAK FUKIER; BOGATY JAK TERPER <...>

У круглих дужках подано варіантні компоненти, напр.: БОГАТЫЙ (БОГАТ); у лама-них — факультативні, напр.: п. BOGATY JAK NABAV <INDYJSKI>. Після ланцюжка відповідників уміщено їхнє значення 'дуже багатий'. У випадку, якщо тлумачення подано у квадратних дужках ['дуже багатий'], воно стосується лише порівняння, після якого безпосередньо наведено. Далі вміщено дані словників і / або приклади, вилучені з інших джерел. У словнику подано також тлумачення так званих малозрозумілих слів, здебільшого це діалектна лексика.

Як бачимо, структура словника є зручною для користувача; при цьому побудову словникової статті О. Левченко запропонувала таку, щоб стаття була і компактною, і містила максимальну кількість інформації.

На позитивну оцінку заслуговує підхід О. Левченко щодо презентації значного за обсягом ілюстративного матеріалу, поданого у словнику. Цей матеріал чітко ілюструє функ-

² Оформлення прикладів подаємо так, як у словнику.

ціонування порівнянь, відібраних з різних джерел, якими послуговувалися, крім наявних фразеологічних словників і словників УП, Національний корпус російської мови (НКРЯ), Болгарський національний корпус (BNC), тексти художньої та публіцистичної літератури (на паперових і електронних носіях), а також такий специфічний вид писемного розмовного мовлення, як спілкування в Інтернеті (на так званих форумах, чатах та ін.). Із зазначених джерел добиралися порівняння, що вербалізують актуальні ділянки концептосфери досліджуваних мов.

У цілому спробу О. Левченко заповнити одну із фразеографічних лакун, уклавши словник порівнянь, який містить інформацію для широкого кола потенційних користувачів, можна вважати вдалою. Однак два питання спонукають нас до дискусії.

1. Науковцям, які проводять серйозні дослідження, зокрема працюють над кандидатськими та докторськими дисертаціями, не слід, на наше переконання, беззастережно послуговуватися матеріалом словника, оскільки авторка при фіксації порівнянь припустилася «змішування» одиниць мовного та мовленнєвого рівнів. Власне, на цю невідповідність указує і сама дослідниця, по-перше, підкреслюючи, що словник не претендує на нормативність (с. 49), хоча під терміном «нормативність» О. Левченко розуміє як стилістичну маркованість порівнянь, так і ступінь їх поширення (закріплення) в соціумі (узузність / okazionalnіstʹ), по-друге, декларуючи в назві словника термін «порівняння», а не «народні порівняння», «традиційні порівняння», «стереотипні порівняння» або «усталені порівняння».

Уже перші статті словника О. Левченко підтверджують наші застереження: українські порівняння *акуратні як груди дівчинки-підлітка* та *точний як годинники англійської королеви* (с. 63) є індивідуально-авторськими, оскільки ми натрапляємо на них лише на одному конкретному сайті, про що свідчить і відповідна позначка у словнику. Такі порівняння є нерелевантними для української лінгвокультури, їх функціонування безпосередньо пов'язане з існуванням сайта-джерела: сайт зникає — «зникає» і порівняння. Це означає, що словник «нав'язує» дослідникам індивідуально-авторські порівняння, які залучатимуться, наприклад, для зіставного аналізу при етнолінгвістичному або лінгвокультурологічному вивченні порівнянь. А це вже певною мірою є методологічно некоректним. Тому «змішування» okazionalnіstʹ порівнянь і УП, які різняться навіть пунктуацією³, може знизити верифікаційну цінність тих наукових праць, результати й висновки яких ґрунтуються на матеріалі рецензованого словника, особливо, коли йдеться про лінгвістичні роз-

відки, де пріоритетним завданням для дослідників є розкодування етно- та лінгвокультурної інформації, закованої у мовному знаку. Джерелом такої інформації стануть передусім закріплені в певному мовному соціумі знання про об'єкт навколишнього світу, який позначає цей знак. Інакше кажучи, йдеться про усталене значення знака. Реалізація ж мовного знака в різних дискурсах може надати потенційні відтінки значення тієї чи іншої узусної одиниці. З цієї метою практично в кожній праці у царині семантики, незалежно від того, чи в ній домінує семасіологічний, чи ономасіологічний аспект дослідження, залучається контекстний аналіз.

Зазначимо, що О. Левченко, усвідомлюючи значущість проблеми інтерпретації порівнянь за ознакою узузність / неузузність (okazionalnіstʹ), не поділяє підтриманих нами критеріїв О. Куніна щодо визначення узузності мовних одиниць, зокрема фразеологізованих словосполучень (с. 50), — фіксацію тієї чи іншої одиниці хоча б одним словником або її вживання трьома авторами (перевага має надаватися художньому, публіцистичному та розмовному дискурсам). Зрозуміло, що такий підхід до відбору словникового матеріалу може викликати певні застереження, у чому ми солідарні з О. Левченко, однак застосування згаданого підходу дозволило б авторці «відсіяти» частину нерелевантних для зіставлених лінгвокультур порівнянь, які певною мірою «викривляють» реальні характеристики мовних картин світу.

Стосується це і «фразеографічних інновацій», а саме охоплення рецензованим словником порівнянь, відібраних із зразків писемного розмовного мовлення (форуми, чати в Інтернеті тощо), як одного з перспективних способів «оновлення» словникового матеріалу. Цю інновацію ми започаткували при укладанні англо-українського словника компаративної фразеології⁴, щоб розширити обсяг словника за рахунок нових і актуальних порівнянь, які набули вже узусу в англomовному середовищі. З цієї метою були використані, по-перше, дані найбільших американського й британського електронних корпусів, а по-друге, результати проведених нами психолінгвістичного експерименту та соціолінгвістичного моніторингу. Це певною мірою допомогло розв'язати одну з найбільших фразеографічних проблем — значне відставання зафіксованого у словниках мовного матеріалу від рівня (мовної) свідомості

³ В усталених порівняннях кома перед сполучником як на відміну від індивідуально-авторських порівнянь не ставиться. При цьому О. Левченко подає індивідуально-авторські порівняння у словникових статтях без коми, хоча це не зовсім коректно.

⁴ Мізін К. І. Англо-український словник компаративної фразеології. — Кременчук, 2010. — 120 с.

сучасного носія мови. Проте як і при опрацюванні матеріалів згаданих корпусів, так і при аналізі результатів експериментів ми чітко дотримувалися зазначеного вище принципу: те чи інше порівняння коректно фіксувати словником лише тоді, коли воно мінімум тричі вживається в різних джерелах корпусу або на нього натрапляємо в анкетах мінімум трьох інформантів (респондентів). На жаль, О. Левченко цим принципом знехтувала.

2. У рецензованому словнику здійснено спробу зіставного опису фрагмента мовних картин світу, пов'язаних з вербалізацією низки ознак, тому авторка зібрала одиниці двох типів – атрибутивні та сценарні (дієслівні атрибути у словнику не подано). На думку О. Левченко, ці два типи порівнянь «відрізняються способом репрезентації та кількістю поданої інформації. Значення більшості атрибутивних порівнянь можна описати формулою “дуже + слово”, що (примітивно!) семантизує атрибут. Порівняння ОЗНАКА + ЯК + ОБ'ЄКТ можуть базуватися на реальному чи приписуваному атрибуті, виокремленому лінгвоспільнотою з певних причин саме в цьому прототипі» (с. 13), напр.: рос. *грязный как свинья* — реальний атрибут у межах мовної картини світу, *неблагодарный как свинья* — приписуваний атрибут. Натомість сценарні порівняння вже не складаються в таку спрощену схему, вони описують діяльність, поведінку, ситуацію — сцену, сценарій, напр.: укр. *бутний як кінь на оброці* — «сильний, веселий чоловік, що любить шукати собі зачіпки».

Запропонована О. Левченко типологізація порівнянь викликає в нас деякі застереження. По-перше, і атрибутивні, і сценарні порівняння формуються навколо певної ознаки, тому дуже важко визначити межу між примітивною та непримітивною семантизацією атрибута, що, власне, і засвідчують наведені приклади. По-друге, обидва зазначені типи порівнянь утворюються на основі когнітивної ситуації, яка виникає внаслідок семантизації тієї чи іншої ознаки, тобто в мовці виникає уявлення — сцена або сценарій — про брудну свиню чи про бутного коня

на оброці. З огляду на це критерії розмежування атрибутивних і сценарних порівнянь, які пропонує О. Левченко, є не зовсім чіткими.

На перспективу хотілося б побажати авторці зробити свій словник максимально повноцінним, тобто включити до нього важливу для кожної із зіставлених лінгвокультур і значну за обсягом групу порівнянь, що розбудовуються за допомогою дієслівних атрибутів. Слід також уважніше підійти до опису семантики зафіксованих порівнянь, оскільки значення, наприклад, українських порівнянь *круглий наче бочка*, *круглий наче макітра*, *круглий як беривка*, *круглий як дерев'яна діжа*, *круглий як ковбичка*, *круглий як мішок пшениці* подано дуже спрощено — «зовсім круглий; невисокий і товстий» (с. 358). Такий опис не дає читачеві достатньої інформації стосовно того, що або кого можна називати й характеризувати за допомогою кожного з цих порівнянь: чи можна порівняння *круглий наче макітра* вживати щодо товстої людини (чоловіка, жінки або дитини?), чи ним можна позначати лише частину людського тіла. До того ж зовсім незрозуміло, чи можна цим порівнянням характеризувати предмети, а не людину. Чіткої відповіді тут не дають і зразки функціонування цього порівняння в контексті. Укладач словника, як відомо, несе відповідальність за кожний семантичний відтінок зафіксованих одиниць. Стосується це і зіставних словників, де пріоритетним є не переклад і тлумачення мовного матеріалу, а пошук еквівалентів / аналогів. Прикладом тут може слугувати словник компаративних фразеологізмів восьми слов'янських мов Ж. Фінк-Арзовської (Fink-Arsovski Ž. Hrvatsko-slavenski rječnik poradbenih frazema.— Zagreb, 2006.— S. 161, 261, 262, 324), у якому можна знайти некоректні українські еквіваленти / аналоги: створюється враження, що УП української мови «притягувалися» до образно-мотиваційної основи інших мов, тому що насправді таких одиниць у словниках не зафіксовано.

К. МІЗИН
(Кременчук)